

“...porque sólo lo que es normal y reducible a sistema puede estudiarse científicamente”

Fontes e contexto europeo da lingüística segundo Amor Ruibal

Johannes Kabatek, Universität Tübingen (Alemaña)

1. Introducción

Calquera interesado na historia da lingüística que entre por primeira vez en contacto coa obra lingüística de Amor Ruibal e vexa a enorme amplitude, a bibliografía manexada e a maneira aguda e crítica de argumentación, pensará que esta obra non pode proceder dunha persoa allea ós centros de discusión lingüística da época, das escolas de Lipsia ou de París. Quen le por primeira vez a Amor Ruibal preguntárase cómo é posible que a historia da lingüística ignorara unha obra de tal importancia. Parece como se fose unha falsificación, un plaxio feito por algún historiador de lingüística xa que é dificilmente imaxinable que unha obra así poida pasar desapercibida. É certo que a historia da lingüística, como a historia de calquera disciplina e a historia en xeral, incompleta por definición, sempre pode darnos sorpresas e descubertas inesperadas, pero en xeral, cando se trata da historia da lingüística occidental dos últimos séculos, supoñemos que as liñas grandes estarán ben trazadas e que os protagonistas serán ben coñecidos. O que se descubre soen ser detalles, reaxustes, ou novos entramados que fan que o xa coñecido apareza baixo outra luz. Nesta liña, foi un achádego relativamente recente que o pontevedrés Frei Martín Sarmiento xa describira con bastante acerto o funcionamento das leis fonéticas na primeira metade do século XVIII¹; ou que o famoso gramático portugués João de Barros no século XVI copiara por completo a súa gramática da de Nebrija. Ou que o historiador de Dereito Rafael Ureña y Smenjaud, contemporáneo de Amor Ruibal, presentara unha teoría do cambio lingüístico bastante moderna no seu *Sumario de las lecciones de historia crítica de la literatura jurídica española*². O máis frecuente é que os descubrimentos sexan máis ben anecdóticos, como o do lingüista tubingués Karl Moritz Rapp e a súa tipoloxía dos sons do mundo, unha teoría dalgún xeito emparentada coa chamada teoría da naturalidade e incluso coa tan de moda teoría da optimalidade; para Rapp, nos seus escritos publicados a mediados do século XIX, os sons das linguas do mundo

¹ Cf. José Luis Pensado: *Fray Martín Sarmiento: sus ideas lingüísticas*, Oviedo: Universidad, 1960.

² Ureña y Smenjaud, Rafael (1897-98): *Sumario de las lecciones de historia crítica de la literatura jurídica española*, Madrid: Imprenta de la Revista de Legislación. As páxinas 349-393 deste manual, tituladas “La evolución lingüística”, conteñen algunhas moi atinadas observacións lingüísticas.

corresponderían a unha xerarquía universal na que os ditongos nasais estaban nunha das escalas máis altas, polo que Rapp consideraba que o portugués figuraba, a carón do seu dialecto materno da vila da alta suabia de Rottweil, no máis alto nivel imaxinable³.

Pero o caso de Amor Ruibal é totalmente distinto. Quero dicir xa de antemán, e sen esaxerar, que estamos ante un dos máis importantes lingüistas da historia de España, un lingüista digno de aparecer en tódolos manuais de lingüística europea e que aínda nos ten reservada algunha que outra sorpresa xa que algunhas das súas ideas teñen non só interese para a historiografía, senón tamén para a actualidade.

2. Unidade da obra

O tema das seguintes liñas, as fontes e o contexto europeo da obra de Amor Ruibal, é relativamente doado de tratar: doado en comparación coa complexa cuestión da influencia de Ruibal en España xa que Ruibal nos informa detalladamente das súas lecturas e incluso coñecemos o contido da súa biblioteca⁴. A historia da recepción, en cambio, é moito máis complexa, xa que hai que resolver a cuestión de se realmente houbo tan pouca recepción como parece ou se hai unha recepción sumerxida, non explícita pero si presente. Pero haberá que deixar este tema para os especialistas da historia lingüística peninsular.

No que segue, trataremos a obra lingüística de Amor Ruibal en conxunto, centrándonos sobre todo na súa obra máis importante: *Los problemas fundamentales de la filología comparada* (en adiante, PFFC), xa que resulta difícil establecer unha clara cronoloxía do seu pensamento salvo en casos de referencias a outros lingüistas publicadas ó longo dos primeiros anos do século XX nas que o propio ano de publicación nos indica que os argumentos de Amor Ruibal ó respecto non poden ser anteriores. Aínda así, quero sinalar que parece que Amor Ruibal dispuña xa dunha moi sólida formación na lingüística da época a finais do século XIX, o que se reflexa na disposición do seu *Programa de lenguas bíblicas con principios de gramática comparada. Estudios superiores*, publicado en Santiago no Seminario Conciliar Central en 1898. É dicir que Amor Ruibal, con menos de trinta anos, xa contaba cos coñecementos de lingüística que lle servirían de fundamento para o seu labor científico, unha formación

³ Cf. Erwin Koller (ed.) (1992): *Sechzig portugiesische Sonette in oberschwäbischer Übersetzung von Karl Moritz Rapp*, Frankfurt am Main: TFM / Domus Ed. Europaea.

⁴ Casas Blanco, Saturnino (1969-70): “El catálogo de la biblioteca de don Ángel Amor Ruibal”, *Pensamiento* 25 (1969), 371-402; 26 (1970), 33-71; Casas Blanco, Saturnino (1973): “Problemas bibliográficos de Amor Ruibal”, en: *Ángel Amor Ruibal en la actualidad*, Madrid: CSIC, 3-80. A continua preocupación pola actualidade bibliográfica percibímolos tamén a través dos numerosos escritos a libeiros de Francia, Alemaña, Austria etc. conservados (agradezo a Andrés Torres Queiruga a xentileza de terme deixado copias da correspondencia de Amor Ruibal).

adquirida nesa “insularidade” da que fala Filgueira Valverde⁵. Ademais, se aceptamos que hai un continuo entre dous tipos de científicos opostos, os que modifican a súa concepción teórica repetidas veces ó longo da súa vida e os que se manteñen fieis a un pensamento inicial, Amor Ruibal pertence claramente ó último tipo, cunha concepción fundamental que pouco se modifica ó longo da súa vida e que incluso reaparece na súa obra filosófica e teolóxica, profundamente marcadas polo seu pensamento lingüístico dos anos de xuventude. Clara mostra desa continuidade son as copias ás veces literais da súa primeira obra exhaustiva de lingüística, a introducción ó manual de lingüística indoeuropea de Regnaud (en adiante, CL), que reaparecen en PFFC, non por falta de ideas novas senón, como é de supoñer, porque Amor Ruibal aínda suscribía na obra posterior o escrito con anterioridade.

Para demostrar a maneira da que Amor Ruibal manexa as fontes e argumenta na súa obra, imos escoller, a modo de exemplo, catro calas en temas centrais da lingüística xeral da época: a cuestión da relación entre abstracción e elementos concretos; a concepción fundamental da actividade do falar; a relación entre fala e escrita e a relación cos “mestres” Bopp e Humboldt. Poderíamos elixir outros temas xa que no fondo en calquera tema resulta apreciable a maneira de traballar de Amor Ruibal, sendo esta coherente e homoxénea.

3. A cuestión da lingua coma abstracción

Un problema moi discutido na lingüística do século XX –e ata a actualidade– é o da problemática da abstracción do signo lingüístico e das categorías lingüísticas en xeral. Nos últimos anos, é sobre todo desde o lado da lingüística cognitiva desde onde se vén criticando que a concepción estruturalista de *lingua* no sentido de Saussure no corresponda á realidade lingüística xa que é concebida coma abstracción. O estruturalismo considérase como superado e a concepción da *lingua* coma sistema abstracto é vista como invento dos lingüistas non correspondente á realidade da lingua nin dos falantes, senón unicamente a unha realidade artificialmente creada pola ciencia. Dise que a consideración da estrutura lingüística como algo hermético e pechado é incompatible coas novas teorías, que consideran superada a noción aristotélica que concibe as categorías como unidades discretas, netamente separadas unhas das outras, e prefírese partir dunha noción de categorías fluidas, con núcleos prototípicos e bordes imprecisos. Non podemos entrar aquí en detalles da discusión actual, pero queremos en todo caso sinalar que a negación de categorías (no sentido aristotélico) e a súa *substitución* polos chamados conceptos cognitivos de fluidez é un grande error e

⁵ Filgueira fala dun “erudito aislado en una tierra aislada”, José Filgueira Valverde (1973): “Amor Ruibal en la cultura gallega de su tiempo”, en: *Ángel Amor Ruibal en la actualidad*, Madrid: CSIC, 537-554.

corresponde a unha das máis antigas confusións da filosofía da linguaxe que prescinde de distinguir os distintos niveis do pensamento categorial no sentido aristotélico por un lado, necesario para a clasificación abstracta dos obxectos da nosa percepción e necesario incluso para o recoñecemento de realidades fluidas, e a percepción desas realidades mesma, que evidentemente non é categorial de antemán. Hai, pois, se partimos da existencia destes dous niveis, un reduccionismo posible en dúas direccións: ou se nega o nivel categorial abstracto ou se nega o nivel da percepción, no cal están situados os posibles efectos de continuo e de prototipicidade. Os protagonistas da redución cognitivista reprochan precisamente ó estruturalismo –incluída a gramática xerativa, que se considera como prolongación do pensamento estruturalista– a redución á abstracción. E como parten da inexistencia de categorías no sentido aristotélico e da inexistencia dun nivel de abstracción de unidades discretas, chegan á conclusión de que os que supoñen a súa existencia cren en algo inventado polos lingüistas, inexistente para os falantes. Saussure, sabendo deste problema, insiste no carácter concreto da lingua: é precisamente a esencia do signo lingüístico, esa coexistencia de niveis, de abstracción por un lado, pero unha abstracción que como entidade psíquica ten, para os seres categorizantes, existencia concreta e que é, polo outro lado e noutro nivel, aplicable ó concreto:

La langue n'est pas moins que la parole un objet de nature concrète, et c'est un grand avantage pour l'étude. Les signes linguistiques, pour être essentiellement psychiques, ne sont pas des abstractions; les associations ratifiées par le consentement collectif, et dont l'ensemble constitue la langue, sont des réalités qui ont leur siège dans le cerveau.⁶

Saussure insiste sobre este tema porque a principios do século XX hai unha discusión en Lipsia e en París sobre a cuestión da abstracción da linguaxe, coa posición extrema da negación da abstracción como a achamos nas *Antinomies linguistiques* de Victor Henry, publicadas en París no 1896 e citadas e discutidas amplamente por Amor Ruibal. O primeiro capítulo das *antinomies*, estruturadas sempre en tese, antítese e síntese, comeza coa seguinte oposición:

Thèse

La catégorie du langage, celle de la langue et du dialecte, celle même du simple mot, pour peu qu'on y regarde de près, ne sont que des abstractions sans réalité extérieure.

Antithèse

⁶ Saussure, Ferdinand de (1916/1984): *Cours de Linguistique Générale*, édition critique préparée par Tullio de Mauro, (1a ed.. 1972, baseado na versión orixinal de Bally, Sechehaye e Riedlinger de 1916) Paris: Payot, p. 32 (en adiante, CLG)

Il existe une science du langage, qui se propose pour objet l'étude des phénomènes de la vie du langage, c'est-à-dire de la vie des langues et de la vie des mots.

Synthèse

Le langage, soit désignant la faculté générale de parler, ou l'exercice de cette faculté, - respectivement ce que les grecs nommaient l'ἐνέργεια et l'ἔργον, - est, dans l'un et l'autre cas, une pure abstraction sans réalité extérieure⁷.

Trátase no libro de Henry dun xogo retórico (Ruibal fala dunha nota do seu modo de falar “máis elegante que preciso”) que por un lado parte de presupostos falsos e cita a tradición de maneira equivocada (como os termos humboldtianos e aristotélicos de ἐνέργεια e ἔργον, que, como sabemos e veremos máis adiante, significan outra cousa).

Amor Ruibal, antes ca Saussure, discute as propostas de Henry no contexto das propostas “metafóricas” dos neogramáticos (como a metáfora da “vida da linguaxe”) e aproveita a ocasión para presentar algúns principios fundamentais de epistemoloxía. Xa cando introduce a obra de Henry, non tarda en dicir palabras ben claras de rexeitamento:

examinemos algunos de los sofismas glotológicos que V. Henry acumula en su reciente trabajo ‘Antinomies linguistiques’ [¡sic!], compuesto con el criterio más exclusivista posible en un partidario de la escuela de Brugmann. (PFFC, 108)

Ruibal cita a tese de Henry sobre a abstracción, que ademais chega a unha síntese máis radical cá propia tese, traducíndoa ó castelán e comentando enseguida:

Que las categorías señaladas sean abstracciones (con más propiedad dijéranse obtenidas por abstracción) es cosa harto conocida de todo el que no se imagine la unidad absoluta de los *géneros* y *especies* como un tipo objetivo de realidad subsistente genérica o específica. Pero que á las abstracciones no corresponda realidad alguna exterior, sólo puede afirmarse negando la objetividad de nuestros conceptos, y con ello la realidad de toda noción científica propiamente tal. (ibd.)

Segue un parágrafo no que Ruibal relaciona o malentendido coa vella oposición entre realismo e nominalismo, ata chegar á mesma conclusión de Saussure, pero incluso de maneira máis argumentada e máis fundamentada, cando di:

En las aludidas escuelas filosóficas la falsedad de sus asertos provino de pretender que el entendimiento se ajustase exclusivamente á las cosas, sin que también las cosas se ajustasen al entendimiento; esto es, se le daba á la inteligencia el *elemento material* en los singulares y se le negaba al mismo tiempo todo derecho al *elemento formal*, ó sea su facultad privativa de ver en ellos las cualidades comunes reducibles por lo mismo á la

⁷ Henry, Victor (1896): *Antinomies linguistiques*, Paris: Félix Alcan, p. 3-4.

unidad de la idea, sin quebrantar la *singularidad* de la cosa, que es justamente la obra de *abstracción* y el germen de toda ciencia. Y esto con toda exactitud acontece en las dos tendencias glotológicas mencionadas, de las cuales una convierte en realidades las abstracciones como tales, y otra niega que las abstracciones tengan su fundamento propio en las realidades. Contra unos y otros la Glotología, como toda ciencia, debe legitimar y legitima la verdad de las categoría abstractas en cuanto son tomadas de la realidad de los seres concretos, y de la verdad que se predica de los seres concretos en cuanto entendidos por ideas abstractas. Las expresiones, pues, *lengua, lenguaje* etc., son abstractas, por lo mismo que tienen una realidad concreta en los sonidos, sobre cuyo conjunto recaen; pues de otra suerte no serían abstractas, sino simplemente *falsas*. (PFFC II, 109).

As palabras de Amor Ruibal superan as do *Cours* de Saussure na súa claridade e na referencia concreta ás fontes da tradición grega. Evidentemente, Amor Ruibal escribe un tratado e Saussure da unha clase, e non sabemos tampouco ata qué grao na obra de Saussure están perdidas as mencions das fontes. Pero a claridade da argumentación e a forza de superioridade coa que Amor Ruibal desde a súa provincia lonxana dá unha lección a un coñecido lingüista da Sorbona non deixa de sorprender. É unha superioridade xustificada desde a formación filosófica e o coñecemento do ensino aristotélico que lle permite empregar palabras coma *cousas, abstracción, realidade, obxetos, concreto* etc. non de maneira inxenua e tomadas da lingua cotiá, senón coma termos pertencentes a un sistema filosófico compartido cunha liña de tradición desde a antigüidade. Isto tamén se ve na concepción mesma da actividade do falar, como se verá no próximo apartado.

4. ἐνέργεια e ἔργον

É un feito coñecido que ata a época dos neogramáticos era común, e especialmente entre os neogramáticos mesmos, referirse á distinción de Guillermo de Humboldt –na que este fai alusión a Aristóteles– entre a linguaxe coma ἐνέργεια, por un lado, e ἔργον, polo outro. Humboldt mesmo fala de *Tätigkeit*, de ‘actividade’, en oposición a *Werk*, é dicir, ‘produto’ do falar, insistindo sobre o feito de que a esencia da linguaxe está na actividade, e que unicamente na actividade de falar a linguaxe é real:

Die Sprache, in ihrem wirklichen Wesen aufgefasst, ist etwas beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes. Selbst ihre Erhaltung durch die Schrift ist immer nur eine unvollständige, mumienartige Aufbewahrung, die es doch erst wieder bedarf, dass

man dabei den lebendigen Vortrag zu versinnlichen sucht. Sie selbst ist kein Werk (Ergon), sondern eine Thätigkeit (Energeia). (Kawi, VII,45/46)

Amor Ruibal, con admiración respecto a Humboldt, parafrasea:

La lengua considerada en su realidad objetiva concreta psicofísica (idea asociada á un sonido) es una actividad, –una energía– exteriorizada que no existe sino en los individuos al proferir las palabras singulares de que aquella se compone, y que deja de existir en el momento mismo en que estas desaparecen. (PFFC II, 102/103)

O pensamento lingüístico de Humboldt está continuamente presente ó longo da obra de Amor Ruibal, e Humboldt xa figurara como un dos temas no *Programa de linguas bíblicas con principios de gramática comparada* segundo o cal Ruibal organizara as súas clases no seminario de Santiago en 1898. Tamén establece o vínculo entre a concepción da linguaxe por Humboldt e a súa adaptación polos neogramáticos:

Humboldt reconecía el carácter psíquico de la palabra, y a él recurren los neogramáticos al sostener su teoría de la lengua como una *energeia* (PFFC II; 104).

Xa vimos tamén na discusión das teses de Victor Henry como nela tamén aparecen citados os dous termos aristotélico-humboldtianos. En xeral, trátase de dous dos máis citados termos da lingüística, só marxinalizados despois da introducción das dicotomías *langue/parole* de Saussure ou *competence/performance* de Chomsky, pero con continuidade e recuperación nalgunhas escolas lingüísticas ó longo do século XX. Con todo, é interesante observar que en moitos traballos de lingüística estes termos son citados, en xeral a modo de introducción conceptual, sen seren respetados despois nos traballos mesmos. Así, é bastante común por exemplo nas teorías do cambio lingüístico que na realidade se plantexa a cuestión do cambio a un nivel abstracto, preguntándose por qué cambia a lingua, sen preguntarse cómo a actividade do falar, creativa por definición, fai que na comparación dun *ergon* con outro dase a impresión de cambio⁸.

⁸ Isto é común en toda unha longa tradición de traballos sobre cambio lingüístico. Nos últimos anos, unha das teorías que con máis claridade postula investigar o cambio no nivel abstracto é a chamada “teoría da man invisible” do alemán Rudi Keller (1990/1994): *Sprachwandel. Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*, Tübingen: Francke). Keller compara o cambio lingüístico cun sendeiro no campus da súa universidade, creado inconscientemente polos estudantes que querían atravesar o céspede por un atallo. A metáfora non é mala posto que na comunicación, a finalidade comunicativa pode crear indirectamente medios novos que non correspondían á finalidade inicial. Aínda así, os sendeiros nunca son creados por mans invisibles senón xeralmente por pes visibles (cf. Johannes Kabatek (2005): “Über Trampelpfade, sichtbare Hände und Sprachwandelprozesse”, in: Thomas Stehl (ed.): *Unsichtbare Hand und Sprecherwahl. Typologie und Prozesse des Sprachwandels in der Romania*, Tübingen: Narr 2005, p. 155-174).

A carón dos traballos que expresamente postulan a investigación do cambio no nivel abstracto, hai tamén outros que polo menos citan, a modo de preámbulo, a distinción humboldtiana, subraizando a importancia de considerar a linguaxe coma *energeia*, pasando, sen embargo, enseguida á súa descrición independente da actividade do falar.

Amor Ruibal, a diferenza de moitos outros, non cita eses termos como adorno, pasando despois da mención á descrición de produtos sen ter en conta a actividade. El busca a verdadeira comprensión, o cal lle leva incluso máis alá da mera cita, a unha discusión e a unha definición propias do signo lingüístico e da linguaxe. Discute varias propostas de definición e vainas rexeitando para achegarse a outra, máis exacta. Da parella *enérgeia* e *érgon*, Amor Ruibal di o seguinte:

El doble carácter que es dado distinguir en la palabra en cuanto es *individualmente* una *ενεργεια* y en cuanto *socialmente* podemos considerarla como un *εργον*; ó sea, su doble aspecto en cuanto la lengua es formación directa individual y peculiar al que habla, y en cuanto es obra social reflejadamente llegada á nosotros, que la tomamos del medio ambiente en que física é intelectualmente nos formamos, hace que la noción de lenguaje pueda presentarse desde diversos puntos de vista, ofreciéndose una misma definición de vario modo según se considere la lengua como producida en cada uno, ó como recibida ya de los que la poseen cual instrumento social.

A diferenza de Saussure, quen adopta a teoría do *fait social* do sociólogo Émile Durkheim, adaptándoa para o pensamento lingüístico, Ruibal recoñece o carácter social da lingua, por un lado, pero insiste na creatividade da *ενεργεια*, polo outro. Vemos aquí, pois, un intento de ampliar a concepción humboldtiana e incluír nela unha segunda cuestión, a da relación entre individuo e sociedade.

Anos máis tarde, o grande psicólogo e lingüista Karl Bühler, establecería na súa *Sprachtheorie*⁹, unha distinción que permite combinar a terminoloxía de Humboldt, entre actividade e produto, coa de Saussure, entre acto individual e *feito social*. Di Bühler que nin o par de termos humboldtianos nin os termos de Saussure tiveron verdadeiro éxito no mundo da lingüística e que para facelos realmente aproveitables habería que combinalos:

weder das alte noch nas neue Paar ist richtig produktiv geworden im Reich der sprachwissenschaftlichen Grundbegriffe. (Bühler, 48)

Para conseguilo, Bühler distingue entre dous planos diferentes de consideración da actividade lingüística e establece a partir de aí o seu coñecido cuadrifolio:

	I	II
1.	H	W
2.	A	G

⁹ Bühler, Karl (1934): *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena: Gustav Fischer; véxase tamén a tradución española: *Teoría del lenguaje*, trad. por Julián Marías, Madrid: Revista de Occidente 1950.

Segundo Bühler, é preciso considerar os fenómenos lingüísticos desde *catro* aspectos. Por un lado, como fenómenos relacionados cos suxeitos (I), e, por outro lado, como fenómenos independentes dos suxeitos (II). Unha vez establecida esta diferenza, pódense, segundo Bühler, aínda distinguir dous graos diferentes de formalización, un primeiro grao baixo (1.), de accións (Handlungen) e obras (Werke), e un segundo grao, alto (2.), de actos (Akte) e creacións (Gebilde). No cuadrifolio resultante terían cabida, pois, de forma combinada –e cruzada– as dúas dicotomías. Sería un fenómeno relacionado co suxeito e de baixo grao de formalidade a *parole* de Saussure, é dicir, a realización individual da lingua que, considerada de maneira independente do suxeito, como resultado exteriorizado, é un “Werk” ou *ergon*. No segundo nivel, de máis alta formalización ou, mellor dito, desde o funcionamento interno, a actividade individual consiste na *énérgεια* concebida como actos individuais, os que nun nivel máis alto chegan a establecer un “Gebilde”, un conxunto de elementos que forman un sistema funcional ou *langue*¹⁰.

No caso dos termos *energeia* e *ergon* é importante sinalar que é tradicional e común atribuílos a Aristóteles, e así o fan os neogramáticos e outros lingüistas ó longo do século XIX e XX, pero en xeral sempre se toman de Humboldt, sen buscar a súa verdadeira orixe aristotélica, claramente presente en Humboldt pola referencia á terminoloxía grega. En vez de seguir citando de maneira indirecta a distinción aristotélica a través de Humboldt, Eugenio Coseriu propón nos anos 50 unha volta real á terminoloxía orixinal. No seu famoso artigo *Determinación y entorno*, de 1955, Coseriu cita as distincións aristotélicas e sinala que, na realidade, a concepción aristotélica é máis complexa, o cal tal vez permite resolver de forma coherente a dificultade de interpretación. Aristóteles distingue, pois, entre as actividades como tais, κατ' ἐνέργειαν, actividades en potencia, κατὰ δύνανμιν, e como actividades realizadas nos produtos, κατ' ἔργον. Coseriu combina a tripartición Aristotélica con outra tricotomía, fundamental para a súa concepción lingüística, a distinción entre o nivel universal do falar en xeral, o nivel histórico das linguas e o nivel individual do falar¹¹, chegando deste xeito ó seguinte esquema de nove campos¹²:

¹⁰ Para unha ampla discusión deses termos, véxase Eugenio Coseriu (1952): *Sistema, Norma y Habla*, Montevideo; reimpr. en: *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, 1962, p. 11–113, p. 47ss..

¹¹ Anos máis tarde, Coseriu afirma que considera esa distinción tan simple, pero tan fundamental (con tódalas súas consecuencias) como a súa maior aportación á lingüística xeral (cf. E. Coseriu (1985): “Linguistic Competence: What is it Really?”. The Presidential Address of the Modern Humanities Research Association, *The Modern Language Review*, vol. 80, part 4, p. XXV–XXXV. En xeral, pódese dicir que é unha das características fundamentais da teoría da linguaxe de Eugenio Coseriu a descrición dos feitos lingüísticos por medio de tricotomías (p. ex. os tres niveis do falar; sistema, norma e fala; sincronía, diacronía e historia, as tres dimensións variacionais, as tres clases de dialectos etc.), opostas ás dicotomías tradicionais do século XX, atribuíbles en grande parte a Saussure (véxase Johannes Kabatek (2004): „Eugenio Coseriu: Memoria, lógica y fuerza de trabajo”, in: María Luisa Calero/Fernando Rivera Cárdenas (eds.): *Estudios lingüísticos y literarios In memoriam*

	actividad κατ' ἐνέργειαν	saber (competencia) κατὰ δύναμιν	producto (obra) κατ' ἔργον
Plano universal: hablar en general			
Plano histórico: lengua concreta			
Plano individual: discurso (texto)			

A clasificación é máis complexa, pero tamén máis coherente cá de Bühler; nela cabe tanto o individual, coma o social, así como tamén o universal; e non se limita ós dous aspectos de produción e produto senón que inclúe tamén a potencia de produción.

Desa insuficiencia do pensamento dicotómico tamén se decata Amor Ruibal, e así como o faría Coseriu medio século máis tarde, Amor Ruibal tamén propón, supostamente con referencia a Aristóteles, unha tripartición que corresponde á dimensión horizontal do esquema coseriano, sendo a única diferenza a elusión do terceiro dos *termos* aristotélicos, limitándose a citar os dous termos de Humboldt, diferenciando, sen embargo, entre dúas “*enérgeias*”, a primeira, enriba citada, a actividade individual, e unha segunda, que de feito non é outra cá *dýnamis* aristotélica:

Considerada en su realidad subjetiva concreta, la lengua es también una actividad – una energía asociada á nuestro ser psicológico y latente como las ideas y conceptos que informan sus vocábulos en *reposo*, cuyo conjunto reviste el carácter de *instrumento* psíquico y *mnemotécnico* al servicio del hombre que le da á su arbitrio realidad objetiva al hablar. (FC, II, 103)

A definición dada aquí é, pois, comparable á da *Competencia lingüística* de Coseriu xa que tamén inclúe o aspecto da linguaxe κατὰ δύναμιν de Aristóteles, distinguindo, pois, entre unha actividade individual (*energeia*) – as ideas en repouso (*dýnamis*) – e mailo resultado (*érgon*). A través da discusión sobre os termos de *energeia* e *érgon*, Amor Ruibal chega á súa propia definición da linguaxe:

Eugenio Coseriu, Córdoba: Universidad de Córdoba, pp. 43-50.). Incluso podería dicirse que na lingüística do século XX predominan tres paradigmas: un paradigma dicotómico-categorico (p. ex. Saussure, a maior parte das escolas estruturalistas, Chomsky); un paradigma anti-aristotélico, predominante na lingüística chamada cognitiva que nega a existencia real das categorías (cf. apdo. 3 deste artigo) e un paradigma tricotómico-categorico, que ademais, non nega a continuidade de certos fenómenos pero que separa o nivel do continuo do nivel da categorización. Este terceiro paradigma débese a Coseriu e á súa escola, pero vemos que xa se atopa, en certo modo, en Aristóteles, e partindo de aí, en Amor Ruibal.

¹² En: E. Coseriu (1992): *Competencia lingüística*, Madrid: Gredos, p. 88.

Un sistema de sonidos articulados para la transmisión de nuestros conceptos y sensaciones.

É unha definición semellante á da *langue* no sentido de Saussure, xa que nela domina a idea da sistematicidade. Pero non abonda coa perspectiva da lingua: a esta hai que lle engadir outra, a dos falantes, para os que falar é:

La manifestación de los conceptos y sensaciones mediante sonidos articulados reducibles á sistema.

Ruibal recoñece, pois, por un lado, o carácter social da *langue*, como sistema, pero por outro lado non reduce, como o fai Saussure, a lingüística a unha lingüística da *langue*. Para Amor Ruibal queda sen tocar, como para Humboldt, a quen cita neste contexto, a primordialidade da actividade individual. Di Ruibal:

El lenguaje así considerado, es siempre de origen personalísimo, cualquiera que sea el medio de donde se ha tomado, y lo forma cada individuo en el momento en que habla; por eso decimos de tales sonidos que son reducibles á sistema, fijándonos en su principio genético, único atendible en la definición aludida. “Die Sprache, dice bien Humboldt (Versch. d. menschl. Sprachb. ed. Steinthal), in ihrem wirklichen Wesen aufgefasst, ist etwas beständig und in jedem Augenblicke Vorübergehendes... Ihre wahre Definition kann daher nur eine genetische sein. Sie ist nämlich die sich ewig wiederholende Arbeit des Geistes, den artikulierten Laut zum Ausdruck des Gedankens fähig zu machen.

Sen deixar de recoñecer a importancia da diferenciación saussuriana entre a lingua como feito social e a parte individual, Amor Ruibal insiste sobre unha lingüística que parte do individuo xa que a actividade do falar é anterior á lingua. Para Saussure, en cambio,

il faut se placer de prime abord sur le terrain de la langue et la prendre pour norme de toutes les autres manifestations du langage. (CLG, 25)

Case medio século despois de Saussure, é precisamente a inversión desa doutrina a que inicia unha visión nova da lingüística e permite dar paso a unha visión completa da actividade lingüística, unha visión que inclúa as disciplinas alén da lingüística da *langue*, coma a pragmática ou a lingüística de texto. No citado artigo *Determinación y entorno*, Eugenio Coseriu di:

en lugar de colocarse en el terreno de la lengua, ‘hay que colocarse desde el primer momento en el terreno del hablar y tomarlo como norma de todas las otras manifestaciones del lenguaje’ (inclusive de la “lengua”)¹³.

Tanto Amor Ruibal coma Coseriu parten de Humboldt para as súas distincións, sen quedarse con Humboldt exclusivamente pero remontando ata a tradición aristotélica. Nesta profunda referencia á tradición do pensamento lingüístico atopan solucións que sobrepasan o que sería a concepción dominante ó longo do século XX, a saussuriana limitación a unha lingüística da *langue*.

5. Lingua falada / lingua escrita

A referencia á tradición clásica – non como mero argumento de autoridade, senón como referencia real, moitas veces implícita – vese ó longo de toda a obra lingüística ruibaliana. Vexamos outro exemplo. Hoxe en día, é común atribuir a Saussure ou a Bloomfield a idea de que a lingua falada e a lingua escrita son dous sistemas distintos e que a primeira deriva da segunda. Así, di Bloomfield:

writing is not language but merely a way of recording language by means of visible marks (Bloomfield 1933, 21)

E xa antes Saussure:

Langue et écriture sont deux systèmes de signes distincts; l’unique raison d’être du second est de représenter le premier. (CLG, 45)

En Amor Ruibal atopamos a mesma idea, algúns anos antes do *Cours* de Saussure:

El lenguaje escrito no es propiamente más que un signo de la palabra hablada, que ya no existe, y un instrumento de reversión mediante el cual y dándole su valor fonético, podemos volver sobre aquella palabra y hacerla venir á la existencia formando así de nuevo el idioma de nuestros labios. (PFFC, II, 104)

Máis adiante, di sobre a relación son – grafía o seguinte:

El sonido, pues, es independiente de la idea, y la escritura es independiente del sonido, como representación evidentemente convencional. (PFFC II, 151)

Ese principio de dobre arbitrariedade lembra a argumentación aristotélica, segundo a cual o que “está contido na voz”, é dicir o fonema, é nota ou base de evocación do signo lingüístico:

Sunt ergo ea quae sunt in voce earum quae sunt in anima passionum nota (Aristoteles, *De interpretatione* I, 1 (Boethius)

¹³ C. E. Coseriu (1955-56) [1962]: “Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar”, *Romanistisches Jahrbuch* VII (1955–1956), p. 29-54, reimpr. en: *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, 1962, p. 282-323, p. 288.

A lingua escrita só entra en relación coa lingua falada pola convención arbitraria establecida pola cultura humana:

En realidade, el sonido oral y la escritura son dos órdenes de signos totalmente diversos é independentes, que sólo la acción refleja del trabajo intelectual humano ha conseguido aproximar. (PFFC, II, 151).

Aquí tamén vemos o fondo clásico común que caracteriza tanto a obra de Ruibal coma o ensino de Guillermo de Humboldt. Humboldt insiste sobre a esencia da actividade lingüística e avisa do posible engano que pode significar a lingua escrita: nela, parece que a lingua ten existencia exteriorizada obxectiva, pero, coma di Humboldt, esa existencia é só virtual: só cando se revitaliza a lingua escrita, cando se volve crear na mente humana, só entón se volve real:

Denn sie [die Sprache] hat nirgends, auch in der Schrift nicht, eine bleibende Stätte, ihr gleichsam todter Theil muss immer im Denken aufs neue erzeugt werden, lebendig in Rede oder Verständniss, und folglich ganz in das Subject übergehen¹⁴.

6. Franz Bopp e Guillermo de Humboldt

As razóns do reducido éxito que tivo a obra lingüística de Amor Ruibal foron moitas, entre outras, a falta dun ambiente que soubera apreciar a calidade da súa obra, pero tamén tal vez o seu estilo ás veces algo seco combinado coa materia demasiado estraña para os seus contemporáneos. Aínda así, xa foi observado en repetidas ocasións que Amor Ruibal, nalgúns momentos claves das dúas obras lingüísticas principais, cambia de ton e introduce certos elementos de emoción, certa expresividade –case poderíamos falar de paixón– nos seus escritos marcadamente asertivos. É sobre todo no inicio do libro segundo de PFFC no que o lector está ante un tratamento diferente da materia, cos primeiros capítulos basicamente construídos sobre a obra de dous autores, Hervás e Bopp. En ambos casos, coma en outros, Ruibal comeza cunha caracterización inicial de valor xeral, e no caso tanto de Hervás coma o de Bopp o estilo da obra cambia e inclínase cara ó entusiasmo. No caso de Hervás –persoa clave na historia lingüística xa que con el Amor Ruibal fai comezar a lingüística moderna– chama a atención un evidente patriotismo cando Ruibal quere “reclamar para el sacerdote español y para la patria este timbre de gloria” (PFFC, II, 2).

¹⁴ Humboldt, Wilhelm von (1836): *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin, Dümmler, VII, 63; véxase tamén Humboldt, Wilhelm von (1994): *Über die Sprache. Reden vor der Akademie*, hrsg. u. kommentiert von Jürgen Trabant, Tübingen/Basel, Francke.

O modo de presentación de Franz Bopp é semellante. Para que un individuo poida aparecer realmente coma alguén que cambiou o mundo, é apropiado pintar primeiro un panorama da situación *antes* da súa chegada, identificando despois todo o será distinto tras a súa aparición –por fin chega Bopp– e todo cambia:

Tal era el estado de cosas cuando apareció Bopp. Era menester para llevar á feliz término la empresa de la compacación lingüística indo-europea un vasto talento que á la condición del saber, reuniese la de una voluntad firme capaz de superar las dificultades que ofrece siempre toda innovación, un carácter independiente que prescindiendo de convencionalismos antiguos impusiese la dictadura en materias lingüísticas; y en Francisco Bopp juntábanse por modo singular todas estas condiciones. (PFFC II, 26).

Chama a atención non só o evidente ton de admiración –pouco frecuente na obra de Ruibal, que parece xeralmente bastante crítico con todos– e tamén, no que segue, a inclusión de toda unha serie de datos biográficos. Buscando as fontes que Amor Ruibal manexaba para esa descrición, haberá que pensar, en primeiro lugar, nos tres volumes publicados por Salomon Lefmann no centenario do nacemento de Bopp a partir dos anos noventa co título *Franz Bopp, sein Leben und seine Wissenschaft* (“Franz Bopp, a súa vida e a súa ciencia”), obra que sen embargo non consta no catálogo da biblioteca de Ruibal¹⁵. Pero hai informacións no texto de Ruibal non comprobadas pola biografía de Lefmann, como o da relación con Humboldt en Inglaterra, e por outra parte o amplo texto de Lefmann contén moita información detallada e de certa importancia non contida na descrición de Ruibal. A fonte precisa de Ruibal non a atopamos, pero hai que sinalar que na primeira versión do texto – e no caso da descrición de Bopp coinciden, salvo pequenos detalles (p. ex. reiteradas referencias a Hervás introducidas), o texto da Introducción á Lingüística Indo-Europea e a Filoloxía comparada– aparecen algúns topónimos en versión francesa ou con erratas que no apuntan a que Ruibal manexase un texto alemán senón máis ben un texto francés.

A admiración de Bopp como verdadeiro innovador da filoloxía comparada móstrase ó longo de varios capítulos e a través de toda a obra. Non é só a creación particular do método histórico-comparativo o que se alaba, é, ademais, o mérito de “formular una doctrina general” (PFFC II, 43) e de formar un sistema completo metodolóxico apoiado en feitos empíricos. Sobre estes, Ruibal móstrase en parte escéptico, pero o conxunto do pensamento de Bopp parécelle que

¹⁵ Lefmann, Salomon (1891ss.): *Franz Bopp, sein Leben und seine Wissenschaft*, 3 vols., Berlin: Georg Reimer, vol. 1: 1891; vol. 2: 1895; supl. 1897. Véxase tamén nota 4.

es monumento perdurable, y obra que no sólo históricamente en cuanto abre los anales de la Ciencia del Lenguaje, sino también por su valor intrínseco como tesoro lingüístico, habrá de ser mirada con respeto en todo tiempo. (PFFC II, 43).

Neste contexto é interesante a comparación que Ruibal presenta entre Bopp e Humboldt: por un lado, afirma que en Bopp non se atopa coherencia teórica e que as posturas teóricas van cambiando segundo o material empírico manexado, cousa que, sen embargo, non parece molestar demasiado a Ruibal:

Bopp admite leyes sin excepción en los cambios fonéticos, y al mismo tiempo reconoce que las lenguas pueden emanciparse de las normas establecidas; cree unas veces que las leyes del lenguaje “son tan inseguras como las orillas de los ríos y de los mares”, y otras se fia en absoluto de su estabilidad inquebrantable” (PFFC, II, 43)

De Humboldt, en cambio, afirma que é coherente nas súas explicacións universais, pero menos acertado nalgún que outro xuízo sobre feitos empíricos, e a Amor Ruibal importáballe moito a exactitude dos datos. Non atopamos unha loubanza de Humboldt comparable á de Bopp, incluso palabras que limitan o valor de Humboldt, falando de maneira indirecta e xeral da importancia das persoas e do seu prestixio: “existe una cierta gradación que no siempre puede medirse exactamente por el mayor ó menor prestigio de que gozan” (PFFC II, 45). A Ruibal parécelle molestar a enorme fama e o prestixio do grande político, filósofo e lingüista Humboldt a carón do máis humilde Bopp que os neogramáticos consideran máis ben superado. Cos neogramáticos tamén se porta de maneira distanciada, aínda ca el, pola xeración, se estivera en Lipsia e non en Santiago, sería probablemente un deles. Di repetidas veces que “es imposible demostrar que las leyes fonéticas sean inmutables y sin excepción” (PFFC II, 92) e opón á doutrina das leis fonéticas o “carácter personalísimo de la palabra” (PFFC II, 91), tal vez en alusión a Schuchardt. Ó mesmo tempo, está cheo de admiración pola consecuente metodoloxía dos neogramáticos e presenta, en dúas páxinas, un precioso e clarísimo resumo dos principios dela. Di Ruibal:

Filológicamente los neogramáticos representan la síntesis del verdadero espíritu de investigación lingüística, en cuanto se intenta realizar sistemáticamente el estudio psicológico y fisiológico del lenguaje (PFFC II; 80).

É neste contexto onde tamén menciona a cita que figura como título destas páxinas: “sólo lo que es normal y reducible á sistema puede estudiarse científicamente” (PFFC II, 81). Vemos aquí que dalgún xeito no fondo é lóxico que o neogramático Ferdinand de Saussure desenvolvera unha lingüística de sistema: é, en certo modo, a continuación consecuente de certos principios neogramáticos, a aplicación a unha proxección sincrónica dos principios

do feito social e do psicoloxismo xa presente na obra de Osthoff e Brugmann, de Hermann Paul, de Georg von der Gabelentz e de Scherer, de onde se toman as ideas principais, e tamén en Humboldt, de quen Ruibal observa que “reconocía el carácter psíquico de la palabra” (PFFC II, 104).

É sorprendente como Ruibal se move entre as posturas antagónicas, sempre co criterio da interpretación simpatética, desde dentro da obra de cada un, recoñecendo méritos e criticando onde lle parece necesario, poñendo claros límites onde lle semella oportuno: oponse a todo misticismo lingüístico, pero salva a Bopp e a Humboldt cando discute a metáfora común no século XIX que fala da lingua como “organismo”, dicindo que no caso dos dous é unha metáfora xustificable: “el lenguaje ... puede, sin duda alguna, denominarse *organismo*” (PFFC II, 105). Pero ó mesmo tempo critica duramente as ideas de Schleicher, o seu Darwinismo lingüístico, os seus “erróneos conceptos” e “exageraciones insostenibles”, ideas, segundo Ruibal, mal copiadas de Bopp e completadas por disparates. Ruibal é autoritario, paternal; capaz de loubar, por un lado, pero polo outro lado tamén capaz de ser ben duro cos que defenden ideas que el xulga aberrantes, como a do fonosimbolismo, que chama “fundamentalmente falso y creación de pura fantasía” (PFFC II, 144) ou ata “cábala lingüística” (PFFC II, 146); e é preciosa a argumentación conxunta en contra do darwinismo e do fonosimbolismo xa que ambos son modelos teleolóxicos “antitéticos en la forma, pero análogos en el fondo”, orientados cara unha suposta mellora, nun caso, e cara á decadencia, no outro:

En el fondo llevan las aludidas doctrinas una manera de darwinismo invertido aplicado á las lenguas; lo que en la evolución darwiniana se efectúa en línea ascendente y progresiva, verificase aquí en línea regresiva y descendente; la naturaleza inconsciente que en el darwinismo crece y se perfecciona multiplicándose en especies físicas nuevas, decrece al tratarse de la palabra, degenerando el lenguaje primero en formas lingüísticas antes no conocidas. (PFFC, II, 147)

Colíxese nestas observacións unha capacidade de combinación e de síntese de diferentes ideas, de redución a un sistema unitario de pensamento moi propio da argumentación de Amor Ruibal.

7. Conclusión

Estas breves observacións sobre algunhas das ideas lingüísticas de Amor Ruibal permitirán dar unha certa impresión da súa forma de traballar e de argumentar. No plano teórico, Amor Ruibal combina tres niveis: unha sólida base de formación filosófica clásica, aristotélica sobre

todo, un coñecemento amplo dos escritos de filoloxía e lingüística da súa época e unha capacidade de combinar, analizar e sintetizar o observado. O terceiro nivel, o da combinación e sistematización, pecha o círculo co primeiro, tamén de síntese e de principios fundamentais. Os tres niveis teóricos son combinados co afán de precisión e coherencia metodolóxica e coa exactitude e exhaustividade dos datos empíricos. Amor Ruibal é un precursor para a lingüística en España, e é un investigador que merece o seu lugar adecuado no panorama da historia da lingüística universal. Descubrirase aínda con bastante probabilidade que o seu influxo na historia da lingüística española foi maior do que se pensa, pero moito máis importante será descubrir cáles das ideas e das argumentacións deste “legislador primero de la lingüística, universal maestro de la gramática comparada” (palabras de Ruibal sobre Hervás perfectamente aplicables a el mesmo) seguen vixentes na actualidade.